

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยการลดผลกระทบและแก้ไขปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากแบบมีส่วนร่วมของชุมชน บริเวณพื้นที่คลองละวาน อำเภอฟิชัย จังหวัดอุดรดิตถ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพและศักยภาพของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากคลองละวานที่เอื้อต่อการลดผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมและเอื้อต่อการจัดการปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากร่วมกัน เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาและปัจจัย/เงื่อนไขการเกิดน้ำท่วมซ้ำซากของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากคลองละวาน และบทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อหาวิธีการจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อการแก้ปัญหาและบรรเทาผลกระทบจากน้ำท่วมซ้ำซากบริเวณพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากคลองละวาน อำเภอฟิชัย จังหวัดอุดรดิตถ์ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีการเก็บข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์เชิงลึก 11 ตำบลโดยใช้เวทีในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเสนอแนวทางร่วมกับประชาชนและแกนนำในพื้นที่อำเภอดรอน และอำเภอฟิชัย จังหวัดอุดรดิตถ์ที่ได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมซ้ำซากบริเวณคลองละวาน

ผลการศึกษา คลองละวานเป็นคลองหลักของชาวอำเภอฟิชัยที่เกิดมาจากธรรมชาติ มีลักษณะเป็นคลองดิน กว้างประมาณ 20 เมตร มีแหล่งกำเนิดน้ำไหลมาจากเขาค้างและเขาดงคต ไหลลงมาบรรจบกันที่หมู่ 5 บ้านไร่ ตำบลน้ำอ่าง อำเภอดรอน จังหวัดอุดรดิตถ์ เรียกว่าคลองหนองหิน ซึ่งไหลผ่านพื้นที่ตำบลน้ำอ่างลงสู่ตำบลบ้านแก่งเป็นตำบลแรก ไหลลงสู่พื้นที่อำเภอฟิชัยที่ หมู่ที่ 2 บ้านเต่าไหเหนือ ตำบลท่าสัก แล้วไปสิ้นสุดที่ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ซึ่งในบริเวณพื้นที่รอบๆ คลองละวานเป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ทำนาข้าว ภายในระยะเวลาหนึ่งปีมีการทำนาข้าวถึง 3 ครั้ง บางส่วนก็ทำ 2 ครั้ง ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้น้ำในการทำนาจากคลองละวาน แต่ในฤดูฝนช่วงเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม พืชที่ชาวบ้านปลูกบริเวณพื้นที่รอบๆ คลองละวานจะถูกน้ำท่วมส่งผลให้ผลผลิตเสียหายเป็นบริเวณกว้าง โดยมีบริเวณหมู่ที่ 1, 2, 7 และ 8 ตำบลบ้านหม้อเป็นพื้นที่ที่ได้รับความเสียหายมาก เส้นทางน้ำไหลของน้ำคลองละวาน ซึ่งเริ่มตั้งแต่เขาดงคตและเขาค้าง บริเวณถนนสาย 11 ไหลลงมาบรรจบกันที่คลองหนองหินบริเวณ หมู่ที่ 5 บ้านไร่ ตำบลน้ำอ่าง อำเภอดรอน จังหวัดอุดรดิตถ์ ซึ่งจะไหลลงสู่หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านแก่ง อำเภอดรอน จังหวัดอุดรดิตถ์ หมู่ที่ 5 ตำบลหาดสองแคว อำเภอดรอน จังหวัดอุดรดิตถ์ ไหลลงสู่เขตอำเภอฟิชัยไหลไปลงที่ หมู่ที่ 2 และหมู่ 4 ตำบลท่าสัก ลงสู่ หมู่ที่ 2, 5, 7, 8 ตำบลบ้านดารา หมู่ที่ 8 ตำบลไร่ฮ้อย หมู่ที่ 5, 6, 7 ตำบลนายาง หมู่ที่ 9 และหมู่ที่ 6 ตำบลในเมือง ไหลผ่าน หมู่ที่ 1, 2, 3, 8, 7 ตำบลบ้านหม้อ หมู่ที่ 3

ตำบลนาอิน หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านโคก แล้วไหลไปที่ตำบลศรีภิรมย์ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

การเกิดน้ำท่วมบริเวณคลองละวานน้ำในคลองมีไม่มากนัก จะมีน้ำมากในฤดูฝนและมีน้ำท่วมขังเล็กน้อยตามที่ราบลุ่มแต่ไม่ได้รับความเสียหายของผลผลิตมากนักจนกระทั่งปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมาซึ่งเกิดน้ำท่วมมาตลอดและมากขึ้นเรื่อย ๆ จนมีปัญหารุนแรงมากในปี พ.ศ. 2548 ซึ่งมีสาเหตุมาจาก

1.1 การปรับเปลี่ยนวิถีผลิต ชุมชนบริเวณคลองละวาน พื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มและเป็นพื้นที่ป่าและมีพื้นที่ทำการเกษตรพอสมควรอาชีพส่วนใหญ่ของชุมชนคือการรกร้างพื้นที่ป่าและพื้นที่ทางน้ำเพื่อทำเกษตรและเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ก็เป็นที่ราบลุ่มกับที่ดอนตามภูมิประเทศทำการเกษตร 1 ฤดูกาลต่อ 1 ปี ชีวิตความเป็นอยู่เรียบง่ายทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองเป็นส่วนใหญ่ แต่ต่อมาสภาพเศรษฐกิจได้ขยายตัวใหญ่ขึ้น เพื่อมุ่งเน้นอุตสาหกรรมมากขึ้นการเกษตรกรรมจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่สำคัญในด้านการค้าส่งออกเพื่อทำรายได้ให้กับประเทศ ชุมชนในแต่ละพื้นที่ต่างก็หันมาขยายพื้นที่ในการทำเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้าส่งออกโดยการบุกรุกพื้นที่ป่าตามธรรมชาติแล้วก็ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบใหม่ที่ทันสมัยมากขึ้นพื้นที่นาบางส่วนก็กลับกลายมาเป็นถนนทางเข้านาเพื่อขนส่งผลผลิตหลายปีผ่านมาก็เริ่มขยายเส้นทางถนนเข้าที่นาเพื่อการขนส่งและเส้นทางเดินของรถเกี่ยวข้าวที่ทำงานได้ดีและรวดเร็วกว่าคน ทำให้ทางไหลของน้ำฝนตามธรรมชาติที่ไหลตามพื้นที่ลุ่มเป็นที่ต่ำ ถูกปิดกั้นโดยระบบโครงสร้างด้านการคมนาคม ทำให้เกิดปัญหาน้ำฝนที่ตกมาตามฤดูกาลเข้าท่วมขังที่นา แต่ท่วมไม่นานเนื่องจากชาวบ้านและองค์กรภายในชุมชนได้สร้างคลองระบายน้ำเพื่อรองรับน้ำที่ไหลมาจากเขาเขาดที่อยู่ทางทิศเหนือในเขตตำบลน้ำอ่าง เพราะว่ามีน้ำส่วนใหญ่ไหลบ่ามาทางหุบเขาถนนสาย 11 อุดรดิตถ์ - พิษณุโลกซึ่งบริเวณนั้นเรียกว่าห้วยหีด

1.2 ความเจริญทางการคมนาคมขนส่งบริเวณ ถนนสาย 11 อุดรดิตถ์ - พิษณุโลก เป็นถนนสายสี่เลน ทำให้ขวางทางน้ำไม่มีช่องระบายน้ำ และทำทางระบายน้ำ 2 จุดบริเวณ ห้วยหีด ตำบลน้ำอ่าง และบริเวณเขาหนองกวาง อยู่ในเขตตำบลนายาง ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบกับพื้นที่นาของชุมชนคลองละวานอย่างมากเพราะสภาพเดิมของถนน สาย 11 อุดรดิตถ์ - พิษณุโลกเมื่อฝนตกมาน้ำจะไหลตามทางน้ำกระจายลงสองฝั่งของถนน ทำให้น้ำที่ไหลมาทางคลองละวานมีไม่มากเท่าไรพอที่จะป้องกันและแก้ปัญหาได้ แต่ปัจจุบันน้ำได้ไหลรวมกันบริเวณทางระบายน้ำทั้ง 2 จุดแล้วระบายลงมาพร้อมกันคือ

จุดที่ 1 ตำบลน้ำอ่างน้ำใต้ไหลลงมาทางฝ่ายดงคตความแรงของน้ำที่ไหลมามากเพราะมีท่อระบายน้ำขนาดเล็กน้ำที่ไหลมาระบายได้ทางเดียว ทำให้น้ำไหลลงมาทางเดียวกันทั้งหมด ทำให้นอนบริเวณเส้นทางหมู่ 5 บ้านไร่เสียหายเมื่อปี พ.ศ. 2550 และน้ำส่วนที่เหลือก็ไหลลงไปตามนาที่มีพื้นที่ต่ำเข้าท่วมขังบริเวณบริเวณที่นาของชุมชนบริเวณคลองละวานทางองค์การบริหารส่วนจังหวัดได้ทำการซ่อมแซมจนเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2551

จุดที่ 2 ระบายลงบริเวณตำบลนายาง บริเวณพื้นที่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “หนองกวาง” ไหลเข้าท่วมขังบริเวณหนองกระพวยตำบลไร่อ้อย และตำบลในเมือง ทางบ้านคลองละวาน หมู่ที่ 6 อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งทั้งสองทางที่น้ำระบายลงมาอยู่ในพื้นที่ของคลองละวานทั้งหมด ทำให้น้ำที่มีปริมาณมากไหลรวมกันตามที่นาที่มีพื้นที่ต่ำและส่วนหนึ่งไปรวมอยู่บริเวณตำบลบ้านหม้อทั้งหมด

รูปแบบการแก้ปัญหาและลดผลกระทบบริเวณพื้นที่คลองละวาน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์จากการดำเนินโครงการมาถึงระยะที่ 2 ทางเครือข่ายได้ดำเนินการทดลองรูปแบบตามที่มีการลงความคิดเห็นและตกลงร่วมกันของแกนนำพื้นที่คลองละวานเพื่อลดผลกระทบและแก้ไขปัญห ในระยะที่ 1 ทางทีมงานมีแนวทางการลดผลกระทบและแก้ไขปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากบริเวณพื้นที่คลองละวาน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์เพิ่มเติมจากเดิมมา 2 รูปแบบ คือรูปแบบการจัดการทรัพยากร และการจัดการทุนชุมชนด้านอาชีพเสริมจากการดำเนินงานมาเครือข่ายพัฒนาผู้นำตรอน – พิชัย ผลการวิจัยพบว่ารูปแบบการแก้ปัญหาและลดผลกระทบบริเวณพื้นที่คลองละวาน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ 4 รูปแบบดังนี้

รูปแบบที่ 1 การลดผลกระทบช่วงระหว่างน้ำท่วมได้แก่การทำอาชีพเสริมซึ่งส่งเสริมการใช้ทุนที่มีอยู่บริเวณพื้นที่ของชุมชนบริเวณพื้นที่คลองละวานเป็นหลักเช่น การทำเห็ดฟางในตะกร้าโดยใช้วัสดุอุปกรณ์ในพื้นที่ของชุมชนที่มีอยู่ เช่น ฟางข้าว ผักบุ้ง รำอ่อน ตะกร้า เป็นต้น

รูปแบบที่ 2 การใช้เครื่องมือสื่อสารกันระหว่างรอยต่อสายน้ำระดับระหว่างตำบล เพื่อประสานงานกันในช่วงที่น้ำไหลหลากเข้ามาพื้นที่นาข้าวเพื่อระดมตำบลข้างเคียงสูบน้ำออกจากพื้นที่ลดผลกระทบน้ำท่วมพื้นที่คลองละวานรวมทั้งการปล่อยน้ำออกจากฝาย เพื่อที่กันคลองละวานให้ไหลในปริมาณที่น้อยลง

รูปแบบที่ 3 ร่วมกันผลักดันโครงสร้างพื้นฐานเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมบริเวณพื้นที่คลองละวานโดยใช้วิธีการเซ็นสัญญาข้อตกลง (MOU) ร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 11

ตำบล เพื่อสร้างอำนาจต่อรอง ร่วมกันผลักดันโครงการสร้างอ่างกักเก็บน้ำ ยกตัวอย่าง เครือข่าย
ร่วมกันผลักดันสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณพื้นที่ห้วยหินบริเวณตำบลน้ำอ่าง อำเภอตรอน และอ่าง
เก็บน้ำชำเลี้ยะตำบลนายาง อำเภอพิชัย

รูปแบบที่ 4 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติบริเวณพื้นที่คลองละวานเพื่อลดผลกระทบใน
ระยะยาว เช่น ปูปลูกป่าบริเวณพื้นที่คลองละวาน สร้างฝายชะลอน้ำ ปูปลูกป่าบริเวณพื้นที่คลอง
ละวานเพื่อทดแทนพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุกทำให้น้ำไหลมาจากภูเขาอย่างรวดเร็ว รวมทั้งการทำฝาย
แม้ว (ฝายขนาดเล็ก+ฝายขนาดกลาง) เพื่อชะลอน้ำให้ไหลช้าลงก่อนลงสู่คลองละวาน